

İLSAM Akademi Dergisi

Journal of ILSAM Academy

ISSN 2757-9212

İslam Borçlar Hukukunda Riskin Meşruiyeti¹

Legitimacy of Risk in The Islamic Law of Obligations

Ömer TOZAL

Dr. Arş. Gör.
İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
İslam Hukuku Anabilim Dalı,
omer.tozal@inonu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-3480-1987.

Cilt/ Issue: 3/1, 29-57
Geliş Tarihi: 01.09.2022
Kabul Tarihi: 23.10.2022

Atıf: Tozal, Ömer. "İslam Borçlar Hukukunda Riskin Meşruiyeti". *İLSAM Akademi Dergisi* 3/1 (Nisan 2023), 29-57. 10.5281/zenodo.7252157

Dipnot: Ömer Tozal, "İslam Borçlar Hukukunda Riskin Meşruiyeti", *İLSAM Akademi Dergisi* 3/1 (Nisan 2023), Sayfa.

¹ Bu makale yazarın 2022 yılında İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimler Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalında Prof. Dr. Mehmet Birsin danışmanlığında hazırladığı "İslam Hukukunda Risk ve İktisadi Akitlere Etkisi" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

ÖZ

Riskin etkisi, İslam borçlar hukukunun temel konularından biri olan akitlerde de karşımıza çıkmaktadır. Bir kısım risklerin akdi etkilerken diğer bir kısmının akdi etkilemediği görülmektedir. Riskin meşruiyetine değinen eserlerde, kitap, sünnet, asli ibaha ilkesi (ıstıshab), ve maslahat delilleri zikredilmiştir. Bu konuda dile getirilen ayet ve hadislerin dolaylı olarak konuya delalet ettiği, uzak teviller yapıldığı görülmüştür. İlgili ayet ve hadislerin farklı tevilleri mümkündür. Bundan dolayı riskin meşruiyeti konusunda başlıca deliller ıstıshab ve maslahattır. Hakkında doğrudan yasaklayan bir delilin bulunmayışı ve toplumun birtakım riskleri içeren akit ve işlemlere ihtiyaç duyması riskin kaçınılmaz olarak meşruiyetini ifade etmektedir.

Sonuç olarak İslam hukuku açısından meşru akitlerin tabiatında olan risklerin, toplumun ihtiyaç duyduğu akitlerdeki riskler ve taraflarca paylaşılan denk risklerin akdi etkilemediği ve meşru olduğu görülmüştür. Öte yandan nizaya sebep olan riskler, tesadüflük derecesindeki riskler ve tek tarafın üstlendiği risklerin ise akdin sıhhatini etkilediği tespit edilmiştir. Tesadüflük derecesinde risk içeren kumar ve gararlı akitler; tek tarafın risk üstlendiği faizli işlemler bu bağlamda yasaklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Risk, Akit, Kumar, Ribâ, Garar

ABSTRACT

The effect of risk is also seen in contracts, which is one of the main subjects of Islamic law on obligations. It is seen that some risks affect the contract, while others do not. The works that refer to the legitimacy of risk have mentioned the book, the sunnah, the principle of Asli Ibaha, and the evidence for its usefulness. It has been seen that the verses and hadiths mentioned on this subject indirectly refer to the topic and distant interpretations are made. Different interpretations

of related verses and hadiths are possible. Therefore, the main evidences for the legitimacy of risk are Istishab and usefulness. The fact that there is no directly prohibiting evidence about it and the society's need for contracts and transactions involving certain risks inevitably express the legitimacy of the risk.

As a result, it has been determined that contracts that are legitimate under Islamic law, contracts that are required by society, and contracts where the parties share equivalent risks are all legitimate. On the other hand, it has been determined that the risks that lead to conflict, the risks associated with the degree of ambiguity and the risks undertaken by one party impact the health of the contract. Gambling and secure contracts that involve risk at the level of chance have been forbidden in this context, as have interest-bearing contracts when one party bears the risk.

Keywords: Risk, Al-'aqd, The Gambling, Al-Riba, Gharar.

EXTENDED ABSTRACT

Risk, briefly described as the probability of an undesirable event, affects many aspects of life. As a result, it is a subject of study in many academic fields, including sociology, law, and medicine. The effect of risk is also seen in contracts, which is one of the main subjects of Islamic law on obligations. It is seen that some risks affect the contract, while others do not. Our article "Legitimacy of Risk in the Islamic Law of Obligations" aims to determine the reason of the legitimacy of risks that do not affect the legitimate contract, as well as the types of legitimate/ and illegal risks.

The works that refer to the legitimacy of risk have mentioned the book, the sunnah, the principle of Asli Ibaha (Istishab "الاستصحاب" - which means unless there is evidence to the contrary), and the evidence for usefulness. It has been seen that the verses and hadiths mentioned on this subject indirectly refer to the topic and distant interpretations are made. Different interpretations of related verses and hadiths are possible. Therefore, the main evidences for the legitimacy of risk are Istishab and usefulness. The fact that there is no directly prohibiting evidence about it and the society's need for contracts and transactions involving certain risks inevitably express the legitimacy of the risk.

Ibn Taymiyyah is the first Islamic jurist who dealt with the risk theoretically in Islamic law and tried to distinguish between the legitimate and the illegal. His students Ibn Qayyim and Ibn Müflih followed his views on this issue. They have divided risk into two categories merchant risk and gambling risk,

and they have accepted the risks that we can call financial risk as permissible today. However, on the one hand, they evaluated the risks that provide unfair gains and risks within the framework of gambling risk.

According to Ibn Taymiyyah and his students, there is no shar'i evidence that risk alone is a haram element. Therefore, it is necessary to talk about the legitimacy of risk according to the principle of substantive disclaimer.

Today, many Islamic jurists such as Yunus el-Misri, Üveydâ, Abdurrahman el-Hamîs, Mehmet Onur have discussed the legitimacy of risk. Yunus al-Misri acted from the principle of maslaha. He cites the saying of Raghîb al-Isfahani that "Supreme authorities cannot be separated from risk" and says that risk is an inseparable feature of beneficial works. Accordingly, it is natural that works with great benefits for society involve some risks. To achieve these benefits, these risks must be taken into account. Al-Misri argues that for this reason, Islam encourages people to take risks and forbids risk-free earnings.

There are many contracts that are considered legitimate in classical fiqh, such as bey', salam, exception', consumption, and icâre. Market risk, credit risk, etc., which Ibn Taymiyyah, Ibn Qayyim and Ibn Müflih describe as merchant risk. Financial risks exist in legitimate collateral contracts. Despite these risks, no Islamic jurist says that the agreements made are not legitimate. Of course, there are financial risks in the nature of every activity and every contract for which commercial purposes are pursued.

The main purpose of the entrepreneur in commercial activities is not to take risks. However, there are risks associated with these contracts. Such contracts are unthinkable without these risks. Based on this situation, it can be said that all kinds of risks arising from the nature of the contract, which cannot be completely eliminated, should be accepted as legitimate. On the other hand, according to another fiqh rule, what is not permissible on its own may be permissible as a matter of course. Therefore, even if it is said that the risk alone is not permissible, the risks in them should also be legitimized due to the legitimacy of the contracts to which the risk is connected.

Ibn Taymiyyah is the first Islamic jurist who dealt with the risk theoretically in Islamic law and tried to distinguish between the legitimate and not the legitimate. His students Ibn Qayyim and Ibn Müflih followed his views on this subject. They separated risk into two categories—merchant risk and gambling risk—and accepted the risks that we now refer to as financial risk as being acceptable. However, they evaluated the risks that provide unfair gain to one side within the framework of gambling risk.

According to Ibn Taymiyyah and his students, there is no shar'i evidence that risk alone is a haram element. Therefore, it is necessary to talk about the legitimacy of risk according to the principle of Aslı Ibâha (unless there is evidence to the contrary).

Today, many Islamic jurists such as Yunus el-Misrî, Üveydâ, Abdurrahman el-Hamîs, Mehmet Onur have discussed the legitimacy of risk. Yunus al-Misrî acted on the principle of benefit. He cites the saying of Raghib al-Isfahani that "High positions cannot be separated from risk" and says that risk is an inseparable feature of beneficial works. Accordingly, it is natural that works with great benefits for society involve some risks. To achieve these benefits, these risks must be taken into account. Al-Misri argues that for this reason, Islam encourages people to take risks and forbids risk-free earnings.

There are many contracts that are considered legitimate in classical fiqh, such as Al Bay' (sales), Salam' (term sales), Al İstisna' (production agreement), Bai Al Sarf' (currency exchange), ijarah' (leasing). Financial risks such as market risk, credit risk, etc., which Ibn Taymiyyah, Ibn Qayyim and Ibn Müflih describe as merchant risk, are included in legitimate collateral contracts. Despite these risks, no Islamic jurist says that the agreements made are not legitimate. Of course, there are financial risks in the nature of every activity and every contract for which commercial purposes are pursued.

The entrepreneur's principal goal in commercial activities is not to take risks. However, these contracts do come with some risks. Such contracts are unthinkable without these risks. Based on this approach, it can be said that all kinds of risks arising from the nature of the contract, which cannot be completely eliminated, should be accepted as legitimate. On the other hand, what is not permissible according to another fiqh rule may be permissible depending on another situation. Considering the legitimacy of the contracts to which the risk is linked, even if it is stated that the risk is not permitted on its own, the risks in them should nonetheless be considered legitimate.

As a result, it has been determined that contracts that are legitimate under Islamic law, contracts that are required by society, and contracts where the parties share equivalent risks are all legitimate. On the other hand, it has been determined that the risks that lead to conflict, the risks associated with the degree of ambiguity and the risks undertaken by one party impact the health of the contract. Gambling and secure contracts that involve risk at the level of chance have been forbidden in this context, as have interest-bearing contracts when one party bears the risk.

GİRİŞ

İnsan, hayatının birçok alanında risklerle karşılaşmaktadır. Bundan dolayı en temel tarifıyla istenmeyen bir olayın gerçekleşme olasılığını ifade eden risk¹, günümüzde tıp, psikoloji, matematik, iktisat gibi birçok farklı disiplin tarafından ele alınmıştır.² Örneğin, mantık ve matematikte risk, hesaplanabilir bir problemdir. İktisatta, “bir kararın olası sonuçlarının tamamen numaralandırılabilirdiği durumlardır”³ şeklinde karar vermenin bir parçasını oluşturan bir unsur olarak dile getirilmektedir. Ekonomide ise istatistik biliminin yardımıyla kontrol altına alınmaya çalışılan bir olgudur.⁴

Risk, diğer disiplinlerde olduğu gibi hukuk alanında da karşımıza çıkmaktadır. Hukuki fiilin en geniş uygulama alanına sahip akitlerin, kuruluş ve uygulama aşamalarında çeşitli risklere maruz kaldığı görülmektedir. Bu risklerin bir kısmı, meşruiyet açısından akitleri etkilemezken diğer bir kısmı, akdi ifsat/iptal edebilmektedir. Bu bağlamda çalışmamız, önce riskin meşruiyet zeminini inceleyecek ardından meşru ve meşru olmayan risk türlerini ele alacaktır.

1. RİSKİN MEŞRUIYETİ

Gerek İslam hukuku ve gerekse diğer hukuk sistemlerinin en temel gayelerinden biri insanları tehlike ve zararlardan korumaktır. Riskin en basit tabiriyle tehlike ve zarar olasılığı olduğunu söyledik. Dolayısıyla risk temelde kabul edilebilir ve istenen bir şey değildir. Diğer taraftan bütün siyasi yapıların en temel gayesi, toplumlarının ilerleme ve gelişmesini sağlamaktır. Bunların sağlanması için pasif bir toplum anlayışından çok gerektiğinde bazı tehlikeleri göze alabilecek hareketli/müteşebbis bir toplum anlayışına ihtiyaç vardır. Bu sebeple idarecilerin/kanun koyucuların aldığı kararların ve çıkardığı yasaların toplumun müteşebbis ruhunu pasifleştirici nitelikte olmaması gerekmektedir. Siyasi yapı veya kanun koyucu olarak her türlü riskten kaçınmak veya her türlü riski yasaklamak toplumun gelişmesine ve ilerlemesine engel olmaktan öteye gitmeyeceği aşikârdır. Hatta aşırıya giderek her bir olasılığı gerçekleşecek gibi kabul etmek hiçbir şey yapmamak, mutlak faaliyetsizlik sonucuna götürmek anlamına

1 Sven Ove Hansson, “Risk”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2018 Edition)*, ed. Edward N. Zalta (Amerika: Stanford University, 2018).

2 Niklas Luhmann, *Risk: A Sociological Theory* (Boca Rotan: Routledge, 2002), 4.

3 Anil Markandya vd., *Dictionary of Environmental Economics* (London: Earthscan Publications, 2001), 163.

4 Tıpta öngörülebilir nesnel gerçekliktir. Psikolojide davranışsal ve bilişsel bir fenomendir. Luhmann, *Risk: A Sociological Theory*, 1; Deborah Lupton, *Risk* (New York: Routledge, 2013), 20, 21.

gelmektedir.⁵ Bu bakımdan risk, üretim ve gelişmenin ayrılmaz parçası olmaktadır.⁶

Bütün bunların yanı sıra birtakım tasarruflarda riskler bulunmasına karşın muhtemel fayda ve fırsatların büyük olması toplumu bu fırsat ve faydalardan tamamen mahrum bırakılmamasını gerektirmektedir.⁷ Örneğin, araba kullanmak toplumun çoğunluğu için büyük bir fayda sağlamaktadır. Bu faydasına karşın araba kazaları ve bunun neticesindeki riskler bulunmaktadır. Toplumun çoğunluğunun faydası gözetilerek araba kullanmaktaki riskler toplum tarafından tolere edilmektedir. Öte yandan toplumun tamamının araba kullanmaması topluma zarar vermektedir. Köydeki hastaların zamanında doktorlara ulaştırılmaması gibi sayısız zarardan söz edebiliriz.⁸

Mutlak olarak hukuki yararların korunması, mutlak faaliyetsizliğe sebep olduğunda iki yararın karşı karşıya gelmesi kaçınılmazdır. Bu durumda toplumun gelişmesi için zorunlu olarak hareket serbestisi tercih edilir.⁹ Öte yandan kişinin belirli durumlarda sorumluluktan kurtulması, yalnızca diğer insanların davranış yelpazesini zenginleştirmekle kalmaz, aynı zamanda kişinin yanlış olarak nitelenmeden seçebileceği eylemlerin sayısını da artırır.¹⁰ Yine toplumun bazı sözleşmelere ve tasarruflara ihtiyaç duyması bu tasarrufların önündeki engellerin kaldırılmasını gerekli kılmaktadır. Nitekim yine bir başka fıkıh kaidesi “hacet, umumi olsun veya hususi olsun, zaruret derecesine indirilir” denmektedir. Ayrıca “umuma zarar veren şeyin def’i için, hususi zarar tercih edilir”, “şiddetli zarar, daha hafifi ile izale edilir”, “iki fesat tearuz edince (çakışınca), hafif olanı işlenmekle zarar bakımından büyüğüne riayet edilir”¹¹ gibi kaideler de söz konusu zararların giderilmesini gerektirmektedir.

İslâm hukukunda riski teorik olarak ele alan ve meşru olanla olmayanı ayırmaya çalışan ilk İslâm hukukçusu İbn Teymiye (ö. 728/1328)’dir. Bu konuda talebeleri

5 Yener Ünver, *Ceza Hukukunda İzin Verilen Risk* (İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 1996), 8, 9, 12; Gerhard Dannecker, “Risk and Criminal Law”, *Risk and The Law*, ed. Gordon R. Woodman - Diethelm Klippel (London ; New York: Routledge-Cavendish, 2009), 75, 76.

6 Refik Yunus el-Mısırî, *Usûlü'l-İktisâdi'l-İslâmî* (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1431), 116.

7 Dannecker, “Risk and Criminal Law”, 78.

8 Günther Jakobs, *Strafrecht, allgemeiner Teil: die Grundlagen und die Zurechnungslehre: Lehrbuch* (Berlin ; New York: W. de Gruyter, 1991), 200; Helen Frowe, “Risk Imposition and Liability to Defensive Harm”, *Criminal Law and Philosophy*, (2021).

9 Jakobs, *Strafrecht, allgemeiner Teil*, 200; Ünver, *İzin Verilen Risk*, 12, 13; Dannecker, “Risk and Criminal Law”, 77, 78.

10 Jakobs, *Strafrecht, allgemeiner Teil*, 200.

11 Mecelle, md. 26, 27, 28.

İbn Kayyim (ö. 751/1350) ve İbn Müflih (ö. 884/1479) onun görüşlerini takip etmiştir. Onlar, riski tüccar riski ve kumar riski olarak ikiye ayırmış, günümüzde finansal diyebileceğimiz riskleri caiz kabul etmişlerdir. Ancak bir tarafa haksız kazanç sağlayan riskleri ise kumar riski kapsamında değerlendirmişlerdir.¹²

İbn Kayyim, muhallilin olduğu yarışın cevazı hakkındaki görüşleri aktarırken “haramlık gerektiren muhâtarâ” (المخاطرة المُقْتَضِيَّة لِلتَّحْرِيمِ) ortadan kalkmıştır¹³ ifadesini kullanmaktadır. Bu ifadeyle muhâtarâyı haramlık gerektiren ve mübah olan diye ikiye ayırdığı görülmektedir.

İbn Teymiye ve talebelerine göre riskin tek başına haram bir unsur olduğuna dair hiçbir şer’î delil yoktur. Dolayısıyla aslî ibâha ilkesine göre riskin meşruiyetinden söz edilmesi gerekir.¹⁴

İbn Teymiye riskin meşruiyeti konusunda kitaptan dolaylı deliller getirmektedir. Bunların başında cihatla alakalı ayetler gelmektedir. Ona göre Allah yolunda cihad eden kimsenin övülmesi (Ankebut 29/69 gibi), insan hayatının riske edilmesinin övülmesi anlamına gelmektedir. Riskin haramlığını gösteren delilin bulunmamasıyla birlikte övülmesi riskin meşru kabul edilmesini gerektirir. İslâm hukukçularının tamamına göre cihadın hayatın riske edilmesi anlamına gelmesine rağmen farzı kifâyeye olarak değerlendirilmesi bu durumu teyit etmektedir.¹⁵

İbn Teymiye’nin riskin meşruiyetine getirdiği bir diğer delil, İslâm’da meşru görülen akitlerdir. Ona göre bey’, selem gibi birçok meşru akitte kâr-zarar riski bulunmaktadır. Söz konusu bu akitlerde risk bulunmasına rağmen hiçbir İslam hukukçusu bunların meşru olmadığını söylememektedir.¹⁶

Klasik dönemde İbn Teymiye dışında dolaylı olarak risk üstlenmenin akli gerekliliğine değinenler olmuştur. İzzeddîn b. Abdusselâm, *Kavâidü’l-ahkâm*

12 Ebü’l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî (ö. 728/1328) İbn Teymiye, *el-Müstedrek alâ Mecmûu Fetâvâ Şeyhu’l-İslâm*, 1418, 4: 65-68; Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyüb ez-Züraî ed-Dımaşkî el-Hanbelî İbn Kayyim, *Zâdü’l-Me’âd fi Hedyi Hayri’l-İbâd* (Beyrut/Kuveyt: Müessetü’r-Risale/Mektebetü’l-Menâri’l-İslâmiyye, 1994), 5: 723; Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Müflih b. Muhammed el-Makdisî er-Râmîni İbn Müflih, *Kitâbü’l-Furû’*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (y. y.: Müessetü’r-Risale, 2003), 6: 147; 7: 193.

13 Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyüb ez-Züraî ed-Dımaşkî el-Hanbelî İbn Kayyim, *el-Fürûsiyye* (Suudi Arabistan: Dârü’l-Endülüs, 1993), 180.

14 İbn Teymiye, *el-Müstedrek*, 4: 65-68, 70; İbn Kayyim, *Zâdü’l-Me’âd fi Hedyi Hayri’l-İbâd*, 5: 723; İbn Müflih, *Kitâbü’l-Furû’*, 6: 147; 7: 193.

15 İbn Teymiye, *el-Müstedrek*, 4: 70.

16 İbn Teymiye, *el-Müstedrek*, 4: 70.

adlı eserinde tüccarların kanaatlerine (zann-ı galiplerine) göre yolculuklara çıktığını söylemektedir. Ona göre yeterli derecede sebeplere dayandığı için tüccarların kanaatleri genellikle doğru çıkmaktadır. Tüccarların kanaatlerinin yanlış çıkması, zarar etme ihtimali düşük de olsa bulunmaktadır. Kâr-zarar ihtimallerinin oranı çerçevesinde İbn Abdüsselam, *genellikle gerçekleşen maslahatların nadir olandan korkarak âtil hale getirilmesinin* caiz olmadığını söylemekte ve böyle bir davranışı cahillik olarak nitelemektedir.¹⁷ Dolayısıyla büyük faydaların olduğu veya genellikle fayda sağlayan akit ve tasarruflardaki risklerin üstlenilmesi toplum için akli bir gerekliliktir.

Günümüzde riskin meşruiyetini Yunus el-Mısrî, Üveydâ, Abdurrahman el-Hamîs, Mehmet Onur gibi birçok İslam hukukçusu ele almıştır. Yunus el-Mısrî maslahat prensibinden hareket etmiştir. O, Râgıb el-İsfahânî'nin “Yüce makamlar riskten ayrı düşünülemez” sözünü¹⁸ aktararak riskin faydalı işlerin ayrılmaz bir vasfı olduğunu söylemektedir. Buna göre toplum için büyük maslahatların olduğu işlerin bir takım riskler içermesi tabiidir. Bu maslahatların elde edilmesi için bu risklerin göze alınması gerekir. el-Mısrî, İslâm'ın bu sebeple insanları risk üstlenmeye teşvik ettiğini, risksiz kazançtan sakındırdığını savunmaktadır.

19

Yunus el-Mısrî, İslâm'ın insanları risk üstlenmeye teşvik etme konusunda sünnetten dolayı deliller getirmektedir. Bu delillerden biri, Hz. Peygamber'in “Ağaç diken hiçbir Müslüman yoktur ki o ağaçtan yenen şeyler sadakadır, çalınan şeyler sadakadır, yirtıcıların yedikleri sadakadır, kuşun yediği sadakadır. Her insanın ektiklerinden eksilenler de sadakadır”²⁰ hadisidir. el-Mısrî'ye göre hırsızlık, doğal afet gibi muhtemel zararlara, “sadaka” ifadesi ile sevabın bağlanması insanları bu riskleri üstlenmeye teşvik anlamına gelmektedir.²¹

Yunus el-Mısrî'nin riskin meşruiyeti hakkında zikrettiği bir diğer delil İbn Teymiye'nin deliline paralellik arz etmektedir. O da İbn Teymiye gibi dolaylı olarak risk içeren ve meşru kabul edilen akitler üzerinden riskin meşruiyet

17 Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebi'l-Kâsım es-Sülemî ed-Dımaşkî İbn Abdüsselâm, *Kavâidü'l-Ahkâm fi Mesâlihü'l-Enâm* (Kahire: Mektebetü Külliyyâti'l-Ezheriyye, 1414), 1: 4; Abdurrahman b. Abdurrahman b. İbrahim el-Hamîs, *el-Muhâtara fi'l-Mu'amelâti'l-Mâlîyyeti'l-Mu'asıra* (Suudi Arabistan: Camia el-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1432), 23.

18 Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *ez-Zeria ilâ Mekârimi'sh-Serîa* (Kahire, 1428), 282.

19 el-Mısrî, *Usûlü'l-İktisâdi'l-İslâmî*, 115.

20 Müslim, “Müsâkât” 2.

21 el-Mısrî, *Usûlü'l-İktisâdi'l-İslâmî*, 116.

zeminini çizmeye çalışmaktadır.²²

Abdurrahman el-Hamîs, *el-Muhâtara fi'l-muâmelât el-mâliyye el-muâsir* adlı eserinde riskin meşruiyet konusunda “Gemilerin orada suyu yarararak gittiğini görürsün. Bunlar, O’nun lütfunu ummanız şükretmeniz içindir” (Nahl, 14/16) ayetini dolaylı olarak delil getirmektedir. Ona göre denizde risk bulunmasına rağmen Allah, denizde rızık arayışına teşvik etmektedir.²³

Riskin meşruiyeti konusunda günümüz İslam hukukçularının en çok başvurduğu kelime “damân” kavramıdır. Damân sözlükte bir şeyi üstlenmek, garanti etmek, içermek gibi anlamlara gelmektedir.²⁴ Fıkhi bir terim olarak damânın geniş ve dar olmak üzere iki anlamı bulunmaktadır. Bunların başında dar anlamı olarak mala kefalet gelmektedir.²⁵ Özellikle Şâfiî ve Hanbelî fıkıh kitaplarında “damân” başlığı altında sadece mala kefalet konuları ele alınır.²⁶

Damânın ikinci ve geniş anlamı ise kişinin, malın helak olması durumundaki ödeme sorumluluğunu ve her türlü malî yükümlüğünü ifade eder. Bu anlam, damân kelimesinin taahhüt şeklindeki sözlük anlamına dayanmaktadır. Riskin meşruiyetini savunan Abdurrahman el-Hamîs ve Üveydâ, bu malî yükümlülüklerin aynı zamanda mali riskleri ifade ettiğini söylemektedir. Örneğin, aksi bir delil bulunmadığı müddetçe malın sahibi malda çıkan zararı üstlenir. Bu durumda mal sahibi, mülkiyete dayalı risk üstlenmiş olur.²⁷

Özellikle Abdurrahman el-Hamis, damân konusunda gelen rivayetleri riskin meşruiyetine konusunda delil getirmektedir. “Resulullah tazmin edilmeyen kârı yasakladı”²⁸ hadisi bunların başında gelmektedir. Buna göre “bir şeyin

22 el-Mısırî, *Usûlü'l-İktisâdi'l-İslâmî*, 115.

23 el-Hamîs, *el-Muhâtara*, 25.

24 Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî Cevherî, *es-Sihâh Tâcü'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabîyye* (Beyrut: Dâru'l-İlim lil-Melâyîn, 1987), 6: 2155; Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzi el-Kazvîni el-Hemedânî İbn Fâris, *Mekâyisü'l-Lüğa*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (Dâru'l-Fikr, 1979), 3: 372; Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab* (Kahire: Dâru'l-Ma'rife, 1119), 13: 257.

25 Hamza Aktan, “Damân”, *DİA* (İstanbul: TDV, 1993), 8/450.

26 Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr fi Fıkhi Mezhebi'l-İmâmî'ş-Şâfiî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, 1999), 6: 430; Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî İbn Kudâme, *el-Muğni* (Kahire: Mektebetü'l-Kâhire, 1968), 4: 390-399.

27 el-Hamîs, *el-Muhâtara*, 25; Adnan Abdullah Muhammed Üveyda, *Nazariyyetü'l-Muhâtara fi'l-İktisâdi'l-İslâmî* (Beyrut: Mektebetü't-Tevzî fi'l-'Alemlî'l-Arabî, 1431), 12; Aktan, “Damân”, 8/8: 450.

28 Ebû Dâvud, “Buyû” 3.

nef’î damânı mukabelesindedir”²⁹, “damân-ı amel bir nevi ameldir”³⁰, “ribha, istihkak bazen mal veya amel ile ve damân ile olur”³¹ gibi fıkıh kaideleri aynı zamanda riskin meşruiyetini ifade etmektedir.³² Damân kavramının taahhüt anlamıyla ortaya çıkan mali risklerin üstlenilmesi bağlamında riski içermesi bizce de doğrudur. Bu bakımdan damânın meşruiyeti hakkında getirilen deliller birtakım risklerin meşru olduğunu göstermektedir. Bu durumda meşru risklerin de olduğundan söz edilebilmektedir.

Yukarıdaki bilgilerden hareketle riskin meşruiyeti hakkında kitap, sünnet, aslı ibaha ilkesi (ıstıshab), ve maslahat delillerinin öne sürüldüğünü söyleyebiliriz. Riskin meşruiyeti hakkında dile getirilen ayet ve hadislerin uzak tevillere dolaylı olarak konuya delalet etmesi, ilgili ayet ve hadislerin farklı tevillerinin mümkün olması bu delillerin konuya delaleti hususunda problem oluşturmaktadır. Bundan dolayı bizce riskin meşruiyeti konusunda başlıca deliller ıstıshab ve maslahattır. Hakkında doğrudan yasaklayan bir delilin bulunmayışı ve toplumun birtakım riskleri içeren akit ve işlemlere ihtiyaç duyması riskin kaçınılmaz olarak meşruiyetini ifade etmektedir. Riskin bulunduğu meşru akit ve tasarrufların konuya delil getirilmesi bu durumu teyit etmektedir.

2. MEŞRU RİSK ÇEŞİTLERİ

Klasik fıkıh eserlerinde meşru görülen, akdi etkilemeyen risk sebeplerini şu şekilde tasnif edebiliriz:

2.1. Meşru Akitlerin Tabiatında Olan Riskler

Bey’, selem, istisna’, sarf, icâre gibi klasik fıkhıta meşru görülen birçok akit bulunmaktadır. İbn Teymiye, İbn Kayyim ve İbn Müflih’in tüccar riski diye niteledikleri piyasa riski, kredi riski vb. finansal riskler meşru muavazat akitlerinde bulunmaktadır. Hiçbir İslam hukukçusu bu risklere rağmen dile getirilen akitlerin meşru olmadığını söylememektedir. Ticari maksatların gözetildiği her bir faaliyetin, her bir akdin tabiatında elbette finansal riskler bulunmaktadır.

Ticari faaliyetlerde girişimcinin asıl amacı risk üstlenmek değildir. Ancak söz konusu akitlere bağlı olarak riskler bulunmaktadır. Bu riskler olmaksızın söz konusu akitler düşünülemez. Bu durumdan hareketle akdin tabiatından

29 Mecelle, md. 87.

30 Mecelle, md. 51.

31 Mecelle, md. 52.

32 el-Hamîs, *el-Muhâtara*, 26.

kaynaklanan, tamamen giderilmesi mümkün olmayan her türlü riskin meşru kabul edilmesi gerektiği söylenebilir. Öte yandan diğer bir fıkıh kaidesine göre tek başına caiz olmayan şey tebei olarak caiz olabilir. Dolayısıyla riskin tek başına, müstakil biçimde caiz olmadığı söylene bile bağlı olduğu akitlerin meşruiyetinden dolayı onlarda bulunan risklerin de meşruiyet kazanması gerekir.³³

2.2. Toplumun İhtiyaç Duyduğu Akitlerdeki Riskler

Toplumun bazı akitlere ve tasarruflara ihtiyaç duyması bu akit ve tasarrufların önündeki engellerin kaldırılmasını gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda toplumun ihtiyacına göre bir takım akitlerdeki riskler tolere edilmektedir ve akitler caiz görülmektedir. Çünkü ilgili akitlerin yasaklanmasının topluma verdiği zarar, akitlerde bulunan risklerin oluşturabileceği zarardan daha fazladır. Bu bakımdan az olan zarar tercih edilir.³⁴

Örneğin, ağaçta henüz hiç oluşmamış meyvenin satımı, bütün İslâm hukukçuları tarafından meşru kabul edilmezken olgunlaşmaya başlamış meyvenin satışı caiz kabul edilmektedir.³⁵ Zira henüz çiçek dahi açmamış meyvenin olması konusunda tesadüfilik derecesinde risk vardır. Toplum, böyle bir riskli satım akdine ihtiyaç duymamaktadır. Bu derece risk içeren akdin getirdiği zarar, toplumun bu akitten mahrum kalması sonucu oluşan zarardan daha fazladır. Ancak ürün olgunlaşmaya başladıktan sonra ise bunun ticaretini yapan insanlar için riskler azalmaktadır ve bunları satma ihtiyacı duymaktadır. Ürünün helak olma riski düşüktür. Toplumun azınlığı bu riskten zarar görebilir. Ancak

33 el-Hamîs, *el-Muhâtara*, 23.

34 Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî Şâfiî, *el-Ümm* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1990), 3: 47; Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb et-Tenûhî (ö. 240/854) Sahnun, *el-Müdevvene* (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiye, 1994), 3: 61; Mâverdi, *el-Hâvî*, 5: 190; Ebû Bekr Şemsü'l-cimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî (ö. 483/1090) Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Daru'l-Marife, 1993), 30: 135; Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî, *el-Kâfi fî Fikhi Ehli'l-Medîne* (Riyad: Mektebetü'r-Riyâdi'l-Hadîs, 1980), 2: 654; Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî İbn Rüşd el-Ced, *el-Beyân ve'l-Tahsil ve's-Şerh ve'l-Tevcih ve'l-Ta'lîl li Mesâilî'l-Müstahrece*, thk. Muhammed Hâcî vd. (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1988), 2: 478; Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Müktesid* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2004), 3: 168; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 2: 506; Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî, *el-Kâfi fî fikhi'l-İmâm Ahmed* (y. y.: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 2: 44; Ebû'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-Ta'lîlî'l-Muhtâr* (Kahire: Dâru'l-Halebî, 1937), 2: 7; Fahreddin Osman b Ali b Mihcen Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik* (Kahire: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1313), 4: 113.

35 Şâfiî, *Ümm*, 3: 47; Sahnun, *el-Müdevvene*, 3: 61; Mâverdi, *el-Hâvî*, 5: 190; Serahsî, *el-Mebsût*, 30: 135; Nemerî, *el-Kâfi*, 2: 654; İbn Rüşd el-Ced, *Beyân*, 1988, 2: 478; İbn Rüşd, *Bidâye*, 3: 168; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 2: 506; el-Makdisî, *el-Kâfi*, 2: 44; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 2: 7; Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik*, 4: 113.

olgunlaşmaya başlamış meyvenin satışının yasaklanması insanlara daha fazla zarar vermektedir.³⁶

Henüz olgunlaşmaya başlamış meyvenin satımı sonrası câiha dediğimiz bir doğal afet meydana gelebilir. Ancak söz konusu olabilecek mağduriyetler Hz. Peygamber'in koyduğu kurallar çerçevesinde ortadan kaldırılmıştır. Bu zarar insanlardan vaz-ı câiha ile kaldırılmış, müşterinin bedelinden indirimle gidilmesi ile giderilmiştir. Dolayısıyla akdin yapılmasıyla oluşabilecek mefsedetler en aza indirgenmiştir.³⁷

Bu konuda diğer bir örnek olarak icare akdi zikredilebilir. İcare akdinin yasaklanması onun mevcut riskleriyle birlikte mubah sayılmasından daha fazla insanlara zarar vermektedir.³⁸

Sonuç olarak çeşitli risk taşıyan akit ve tasarruflar toplumun maslahatına ve ihtiyacına göre caiz veya yasak olmaktadır. Bu ihtiyaca göre risk taşıyan akitler caiz kabul edilebilir veya edilemez. Burada önemli olan husus toplumun ihtiyacına göre yeni akitler ortaya çıkabilir. Bu akitler toplumun ihtiyacına, maslahat-mefsedet dengesine göre caiz veya yasak görülebilir. Şayet bu dengeye göre akit caiz kabul edildiği takdirde akit içerisinde bulunan risklerin de caiz kabul edilmesi gerekir.

2.3. Taraflarca Paylaşılan Denk Riskler

Hz. Peygamber'in "el-harâcü bi'd-damân"³⁹ hadisine dayalı olan "Bir şeyin nef'i, zamânı mukabelesindedir.", "külfet nimete ve nimet külfete göredir" "mazarrat menfaat mukabelesindedir"⁴⁰ gibi birçok külli kaide akit ve diğer birçok tasarrufta denklik vurgusu yapmaktadır. Bu denkliğin içerisinde tarafların üstlendiği riskler de dâhildir. Buna göre tek bir tarafın üstlendiği ya da tek tarafın karşılığında hiçbir şey almadığı riskler meşru kabul edilemez. Yine taraflardan birinin her halükarda haksız kazanç sağladığı, haksız iktisaba sebep olan riskler de denkliği bozan risklerdendir.⁴¹

36 Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiye, *Câmi'u'l-Mesâ'il* (Dâru Âlemi'l-Fevâid, 1422), 6: 423.

37 İbn Teymiye, *Câmi'u'l-Mesâ'il*, 6: 423.

38 İbn Teymiye, *Câmi'u'l-Mesâ'il*, 6: 422.

39 Ebû Dâvûd, "Buyû" 71; Tirmizî, "Buyû" 53; Nesâî, "Buyû", 15.

40 Mecelle, md. 85, 87, 88.

41 Mehmet Onur, *İslam Borçlar Hukukunda Risk Teorisi ve Rizikolu Akitler* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2017) ((TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)), 65, 66; Üveyda, *Nazariyyetü'l-Muhâtara*, 30, 31.

Üveydâ'ya göre “birbirinizin mallarını batıl yolla yemeyin” (Nisâ, 4/176) ayeti hikmet açısından, denkliğin bozulmasıyla elde edilen kazançları ifade etmektedir. Bundan hareketle denkliğin gereği olan risklerin meşru olduğunu söylemektedir.⁴²

İslam hukuk literatüründe akitlerdeki hak ve sorumluluk denkliği üzerinden meşruiyet açıklamalarına birçok akit ve tasarrufu örnek olarak zikredebiliriz. Bunlardan bazısını şu şekilde sıralayabiliriz:

a- Kumar, garar ve faiz yasağı: Aşağıda meşru olmayan risk türlerinde müstakil olarak değinilecektir.

b- Tarafların ödül koyduğu müsabakalar: Klasik fıkıh literatüründe risklerde denklik konusunda verebileceğimiz örneklerden biri de tarafların ödül koyduğu müsabakaların cevazı meselesidir. Ödülü muhallilli⁴³ veya muhallilsiz caiz görenler veya her halükârda caiz olmadığını söyleyenlerin temel argümanı mevcut riskin haksız kazanç sağlayan kumar kapsamında olup olmamasıdır.⁴⁴

c- Cuâle⁴⁵: İslam hukukunda cuâle caizdir. Ödül peşindeki kimse emeğini riske atmaktadır. Ödül koyan kimse ise borçlanma riskine girmektedir. Dolayısıyla iki taraf açısından risklerde denklik bulunmaktadır. Bu durumu İbn Teymiye adaletin gereği olarak nitelendirir.⁴⁶

d- Arazi kiralama akitleri: Risklerde denklik konusunda arazi kiralama akitlerini örnek olarak zikredebiliriz. Görünürde kira veren için kesin bir kazanç varken kiralayan için hiç mahsul alınmama riski vardır. Ancak mülk sahibi kesin kazancı, arazisinden gelebilecek menfaatlerden vazgeçmesine karşılıktır. Yine kiracı kiraladığı fiyatin çok üstünde bir kazanç da sağlayabilir. Akit yapısı itibariyle birinin kazancı diğerinin kaybına bağlı değildir. Arazi kiralamasında kayıp riski doğal afet gibi günlük birçok işte meydana gelebilecek risk neticesinde gerçekleşmektedir. Bunlar doğal riskler olup denkliği bozan riskler değildir.

42 Üveyda, *Nazariyyetü'l-Muhâtara*, 31.

43 Yarışa eğer kazanırsa ödülü almak, kaybederse bir şey lazım gelmemek şeklinde katılan üçüncü at. Bkz: Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010), 390.

44 İbn Teymiye, *el-Müstedrek*, 4: 61-66.

45 Bir hizmet mukabilinde verilen ücrete veya konulan mükafaata denir. Bkz: Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, 79. "publisher": "Ensar Neşriyat", "publisher-place": "İstanbul", "title": "Fıkıh ve Hukuk Terimleri", "author": [{"family": "Erdoğan", "given": "Mehmet"}], "issued": {"date-parts": [{"2010"}]}, "locator": "79", "prefix": "Bir hizmet mukabilinde verilen ücrete veya konulan mükafaata denir. Bkz:"}, "schema": "https://github.com/citation-style-language/schema/raw/master/csl-citation.json"}]

46 İbn Teymiye, *el-Müstedrek*, 4: 67-68.

Bundan dolayı caiz kabul edilmiştir.⁴⁷

e- Mudârebe, müsâkât, müzâraât gibi şirket akitler: Bu akitlerde riskin denklığı önemlidir. Risk, her bir ortak için denk hale geldiğinde bu akitlerin meşruiyetinden söz edilmektedir. Ancak riski taraflardan sadece biri üstlendiğinde bu akitlerin fesadından söz edilebilir.⁴⁸

3. MEŞRU OLMAYAN RİSK ÇEŞİTLERİ

3.1. Nizâya Sebep Olan Riskler

Her hukuk sisteminin ortak gayelerinden biri emniyet ve nizamın muhafazası, istikrarın sağlanmasıdır. Bundan dolayı her hukuk sistemi bu amacı gerçekleştirmeye yönelik kanunlar ortaya koymaktadır. Bu amaca yönelik olarak fertler arasında anlaşmazlıkları gidermeye çalışmakla beraber muhtemel anlaşmazlık sebeplerini de ortadan kaldırmaya çalışmaktadır. Zira anlaşmazlıklar fertler arasında kin ve düşmanlığa sebebiyet vermektedir. Toplum içindeki kin ve düşmanlığın yaygınlaşması ise kaos ile sonuçlanmaktadır.⁴⁹

Fıkıh literatüründe özellikle akit konusu ele alınırken bu amaçlar doğrultusunda insanlar arasında oluşabilecek müşkil anlaşmazlıkların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Müşkil nizaya sebebiyet vereceği düşünülen akitler yasaklanmış, meydana gelmiş nizayı çözmek üzere birtakım hükümler ortaya konmuştur.

Akitlerde oluşabilecek niza, akdin sigasında veya akdin konusunda bulunan cehalet ve garardan kaynaklanabileceği gibi akit sahih bir şekilde kurulduktan sonra insani heves ve hırslardan da kaynaklanabilir. Yine akit yapıldıktan sonra doğal afet gibi risklerin meydana gelmesiyle de edimin ifası güçleşebilir/ imkânsızlaşabilir ve bunun sonucunda niza ortaya çıkabilir. Her üç durumda da nizanın esas dayanağı taraflardan birinin maruz kaldığı mali zararlardır. Dolayısıyla nizaya sebep olan risklerin akde etkisinin anlaşılabilmesi için bu üç durumdaki nizanın incelenmesi gerekmektedir.

3.1.1. Akdin Konusu veya Sigasındaki Cehalet-Garardan Kaynaklanan Niza

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki akdi batıl veya fasit olarak etkileyen nizâ türü müşkil yani çözümsüz nizâdır. Örneğin, koyun sürüsü içerisindeki herhangi

47 Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdidîn Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiye, *el-Fetâva'l-Kübrâ* (Daru'l-Kütübi'l-İlmiye, 1987), 5: 102.

48 İbn Teymiye, *el-Müstedrek*, 4: 68.

49 Gürkan Ülker, *Sosyolojik Hukuk İlmi* (Ankara: Ajans Türk Matbaası, 1961), 63; Gerhard Leibholz, "Hukukun Gayesi", çev. Yavuz Abadan, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 3 (06 Eylül 2011), 530.

bir koyunun tayin edilmeksizin satımı, fasit kabul edilmiştir. Bunun sebebi ise böyle bir satım akdinde müşteri ile satıcı arasında hangi koyunun satılacağı konusunda niza çıkma ihtimalidir. Müşteri daha iyi bir koyunu aldığını iddia ederken satıcı daha kötü bir koyunu sattığını iddia edebilir.⁵⁰ Akdin başında tayin etmedikleri için her ikisinin mahkemedeki beyanı aynı kuvvettedir. Dolayısıyla ne satıcının ne de müşterinin beyanıyla hüküm verilebilir. Her ikisi davalı ve davacı konumundadır.

Müşkil nizâ ihtimalinin akdi ifsat veya iptal ettiği düşüncesi klasik fıkıh eserlerinde özellikle garar ve cehalet konularındaki açıklamalarda karşımıza çıkmaktadır. Her iki ifsat/iptal sebebi nizaya götürebilir. Bundan dolayı akdin kuruluş esnasında niza ihtimalinin etkisi konusunda özellikle bu iki fesad/butlan sebebinin incelenmesi gerekmektedir:

1- Cehalet: İslâm hukukçuları cehâleti, niza ihtimalinin derecesine göre fâhişe, mutevassıta ve yesîre olmak üzere üçe ayırmışlardır.⁵¹ Niza ihtimalinin yüksek olduğu cehalet türü, fâhiş olarak nitelenmiş ve akdin sıhhatine mani bir durum olarak kabul edilmiştir. Bu bakımdan niza ihtimalinin düşük veya orta düzey olduğu cehalet türü akdin sıhhatine engel olarak görülmemiştir.⁵² Nizâ ile cehalet ilişkisini gösteren “Bilinmeyen bir şey konusunda yapılan icap nizaya sebebiyet vermediği sürece geçerlidir”, “Sadece cehaletin kendisi iltizamın sıhhatine engel değildir. Nizaya muhtemel olan cehalet, iltizamın sıhhatine engeldir”, “nizaya sebebiyet veren cehalet satım akdinin geçerliliğine engeldir”, “Selem’de teslim tesellümü engelleyecek ölçüde bir nizaya götüren her bir cehaletin, bildirmek suretiyle giderilmesi gerekir” gibi birçok zabıt denebilecek kaide bulunmaktadır.⁵³

Hanefiler akit konusunda bilinmezlik olduğu halde bazı akit çeşitlerini nizaya sebep olmayacağı gerekçesiyle yesîr cehalet olarak kabul etmişler ve söz konusu

50 Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b Mes’ud b Ahmed Kâsânî, *Bedâiü's-Sanâi' fi Tertibi 'ş-Şerâi'*. (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiye, 1986), 5: 156.

51 Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrrahmân el-Mısıri el-Karâfî, *ez-Zehîra*, thk. Muhammed Hâcî vd. (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994), 4: 354; Muhammed b. İbrahim b. Abdullah et-Tecvîrî, *Mevsûatü'l-Fıkhî'l-İslâmî* (y. y.: Beytül-Efkârî'd-Düveliyeye, 1430), 3: 408; Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletühü* (Suriye: Dârü'l-Fıkr, t. y.), 4: 3080; Heyet, *Mevsûatü'l-Fıkhîyye el-Kuveytîyye* (Kuveyt: Dâru's-Selâsil, 1404), 16: 169.

52 Serahsî, *el-Mebûsût*, 7: 94; Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkindî, *Tuhfetü'l-Fukahâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 1994), 2: 46; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 5: 54; Kâsânî, *Bedâi'*, 2: 82; Orhan Çeker, *İslâm Hukukunda Akidler* (Konya: Tekin Kitabevi, 2014), 82; Necmettin Güney, “İslam Borçlar Hukukunda Satım Akdinin Konusua Dair Cehâlet ve Akde Etkisi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 16 (2010), 494.

53 Serahsî, *el-Mebûsût*, 6: 123; 7: 94; 12: 124; 13: 93.

akitlerin cevazına hükmetmişlerdir. Örneğin, her biri 10 dirhem olan iki elbiseden sadece birinin üç günlük şart muhayyerliği ile satın alınması Hanefilere göre yesir cehalettir. Onlara göre bu akitteki cehalet kıyasa aykırı olsa da nizaya sebep olmamaktadır. Bundan dolayı Hanefilerce caiz kabul edilmiştir. Kıyasa göre her bir elbise diğerine göre farklılık gösterir. Birbiri arasında farklılık gösteren şeylerin satımındaki cehalet, akdın sıhhatini engellemesi gerekir. Ancak müşteri, muhayyerlik şartı ile kendi seçimine göre mebi' belirgin hale geleceği için niza ihtimali bulunmamaktadır.⁵⁴

Hanefilerin nizaya sebep olan cehalet konusundaki bu tutumları diğer mezheplerde de görülmektedir.⁵⁵ Örneğin, Şâfiîlere göre tayin edilmeksizin iki işten birinin yapılması hakkında yapılan icare akdi fâsittir. Ancak ecir-i müşterek işlerden birini yaptığı takdirde ecr-i misli hak eder.⁵⁶ Muhtemel niza, hükmün ecr-i misile bağlanması ile giderilmiştir.

Mâlikî ve Şâfiî fıkıh eserlerinde fesad sebebi olarak cehaleti fâhişa kelimesi yerine yer yer doğrudan “münazaa” veya “nizaya götüren cehalet” gibi ifadelerin kullanıldığı görülmektedir.⁵⁷ Örneğin, Karâfi (ö. 684/1285), bazen akdın fesad sebebi için “cehalet” yerine sadece “münazaa” ifadesini kullanmaktadır. Akdın konusunda bilinmezlik bulunduğu “akit, nizanın fasit kılmasından dolayı feshedilir” demektedir.⁵⁸ İbnü'l-Hâc (ö. 737/1336) ve Ahmed b. Guneym en-Nefrâvî (ö. 1118/1706) gibi Mâlikî İslam hukukçuları doğrudan nizanın kendisini fesad sebebi olarak kullanmaktadır. Örneğin, borçların satımını cehalet bulunmasa bile nizaya sebebiyet vereceği düşüncesiyle caiz kabul etmemektedir. Borcun satımının yasak olmasının illeti olarak nizaya sebep olmasını zikretmektedirler.⁵⁹

2- Garar: İslâm hukukçuları gararı, fâhiş ve yesîr olmak üzere iki kısma ayırmışlardır. Onlara göre fahiş garar akdi etkilerken yesîr garar akdi etkilememektedir. Henüz olgunlaşmamış ve çiçek vermiş meyvenin satımında

54 Serahsî, *el-Mebsût*, 13: 55.

55 İbn Kudâme, *el-Muğni*, 5: 51, 54.

56 Mâverdî, *el-Hâvî*, 4: 276.

57 Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el- Gazzâlî, *el-Vasîfî'l-Mezheb* (Kahire: Dârü's-Selâm, 1417), 3: 187; Karâfi, *ez-Zehîra*, 5: 158; Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Hâc el-Abderî, *el-Medhal* (y. y.: Dârü't-Türâs, t. y.), 4: 177, 192; Ebû'l-Kâsım 'Abdulkerîm b. Muhammed b. 'Abdulkerîm el-Kazvîni er-Râfi'î, *Fethu'l-'Azîz bi Şerhi'l-Vecîz = eş-Şerhu'l-Kebîr* (b. y.: y. y., ts.), 8: 138; Ebû İshâk Burhânüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Abdillâh er-Râmîni ed-Dimaşkî Burhânüddîn İbn Müflih, *el-Mübdî' fi Şerhi'l-Mukni'* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 6: 195.

58 Karâfi, *ez-Zehîra*, 5: 158.

59 İbnü'l-Hâc el-Abderî, *el-Medhal*, 4: 69; Ahmed b Guneym(1126/1715) en-Nefrâvî, *el-Fevâkihü'd-devânî şerhi alâ risâleti İbn Ebî Zeyd el-Kayrevanî* (y. y.: Dârü'l-Fikr, 1995), 2: 101.

olduğu gibi yesir garar olarak değerlendirilen akitler caiz kabul edilmiştir. Yine arâyâ akdine insanlar ihtiyaç duyduğu için ruhsat verilmiştir.⁶⁰

Fahiş gararın yasaklanmasının illeti konusunda İslam hukukçuları farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Bunların başında haksız kazanç sağlamak ile nizanın önlenmesi gelmektedir. İbn Rüşd (ö. 520/1126)⁶¹ ve İbn Teymiye'ye⁶² göre gararın yasaklığının asıl illeti gararın haksız kazanç sağlamasıdır. Şâtîbî'ye göre⁶³ ise muhtemel nizaları ortadan kaldırmaktır.

Gararın yasaklığının illeti –illet ifadesini kullanarak- konusunda Serahsî (ö. 483/1090) iki gerekçe sunmaktadır. Bunlardan biri teslim edememe riski, diğeri de nizaya sebep olacak ölçüde cehalet bulunmasıdır.⁶⁴ Günümüz İslâm hukukçularından Dârîr de bu görüştedir.⁶⁵

Genellikle başkalarının mağduriyeti üzerinden haksız kazanç sağlayan işlemler kişiler arasında kin ve düşmanlığa dolaylı olarak nizaya sebebiyet vermektedir. Bundan dolayı niza ihtimalinin gararın yasaklığı konusunda baskın bir gerekçe olduğu görülmektedir. Haksız kazanç oluşturmayan ve nizaya sebebiyet vermeyen garara İslâm hukukçuları musamaha göstermekte ve genellikle caiz kabul etmektedirler.

3.1.2. Akdin Taraflarından Birinin İddiasından Kaynaklanan Niza

Akit sahih bir şekilde gerçekleştikten sonra taraflardan biri akit hakkında iddiada bulunabilir. Bu iddianın kaynağı gerçek bir mağduriyet olabileceği gibi kâr-zarar riski korkusuyla veya daha fazla hak elde etme amacıyla olabilir. Bu iddiadan kaynaklanan niza fıkıh literatüründe ıstıshabın bir uygulaması olan “zâhire tutunma” ilkesine göre çözülmüştür. Zâhirden farklı olanı talep eden davacı, zahire tutunan kişi davalı kabul edilerek oluşabilecek niza hukuken giderilmiştir. Bu konuda “iddia sahibinin beyyine getirmesi, inkâr edenin yemin

60 İbn Teymiye, *el-Fetâvâ*, 4: 18.

61 İbn Rüşd, *Bidâye*, 3: 166.

62 İbn Teymiye, *el-Fetâvâ*, 1: 154; 4: 16, 62.

63 Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Girnâti Şâtîbî, *el-İ'tisâm* (Suudi Arabistan, 1412), 2: 644.

64 Ebû Bekr Şemsü'l-cimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2015), 2: 175.

65 Detaylı bilgi için bkz: Necmeddin Güney, *Satım Akdi Özelinde İslam Borçlar Hukukunda Garar* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013) ((TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)), 246, 247, 248.

etmesi gerekir”⁶⁶ hadisi temel dayanak olmuştur.⁶⁷

İslâm hukukçuları bu ilkeyle yetinmemiş bu temel prensip ışığında muhtemel niza konularında kimin beyanı esas alınıp yemin ettirileceği kimin beyyine getireceği kazuisistik olarak tek tek zikredilmiştir. Örneğin, Serahsî özellikle muamelata dair bölümlerde ayrıca anlaşmazlık konularını müstakil başlık altında ele alır. Misal olarak buyû’ bölümünde “alışverişte çıkabilecek anlaşmazlıklar” başlığı altında sekiz temel konuda⁶⁸ kimin beyanının esas alınacağını örnekler üzerinden zikretmiştir. Verdiği her bir örnekte “القول قول المشتري” (müşterinin beyanı esaştır), “القول قول البائع” “satıcının beyanı esaştır” gibi “القول قول...” (... sözü esaştır) şeklindeki kalıplar, “falancaya yemin ettirilir” gibi ifadelerle önce hükmü söylemiş, ardından kimin iddia sahibi kimin inkar eden konumunda olduğunu zikretmeye çalışarak bu hükmü gerekçelendirmiştir.

Külli kaideyle yetinilmeyip meselelerin bu şekilde örnekler üzerinde anlatılmasının bir faydası da anlaşmazlıkta tarafların daha niza gerçekleşmeden kendilerinin ispat yüküyle sorumlu olup olmadığını bilmesi ve ona göre tedbir almasının sağlanmasıdır. Taraflar, tedbir almadığı takdirde ilgili hükümler -başka bir deyişle kanun maddelerinin- son derece açık olduğu için itiraz hakkı bulunmayacağını bilir.

3.1.3. Doğal Afet gibi Risklerden Kaynaklanan Niza

Akit gerçekleşikten sonra meydana gelen doğal afet neticesinde akde bağlı kalındığı takdirde borçlu aşırı ifa güçlüğü yaşar. Bundan ötürü karşı taraftan adalet ve iyi niyet gibi kaidelere bağlı kalınmasını ileri sürer. Alacaklı taraf ise akde bağlı kalınması gerektiğini iddia eder. Sonuç olarak taraflardan biri aşırı mağduriyet yaşadığı diğeri de aşırı kârlılık elde ettiği için aralarında anlaşmazlıklar ortaya çıkabilir.⁶⁹

Bu durumda akde bağlılık kaidesi ile akdin kurulduğu zamandaki şartlar değiştikten sonra akdin tekrar uyarlanması gerektiğine yönelik kaideler çatışır. Hukukta değişen şartlara göre akdin tekrar uyarlanması, edimler arasındaki denge ilişkisinin sağlanmasına yöneliktir. Akitte doğal afet gibi öngörülemez

66 Beyhakî, “Şehâdât” 6.

67 Serahsî, *el-Mebsût*, 17/ 28.

68 Serahsî, *el-Mebsût*, 13/ 28-34.

69 Mustafa Harun Kıyık, *İslâm Borçlar Hukukunda Doğal Afetlerin Akitlere Etkisi* (Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2016) ((TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)), 34; Detaylı bilgi için bkz: Latif Tile, *Uyarlama Sebebi Olarak Aşırı İfa Güçlüğü* (Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Doktora Tezi, 2018), 18-22; Hakan Acar, “Unidroit ve Avrupa Borçlar Hukuku Prensipleri Işığında Aşırı İfa Güçlüğü”, *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 12/1-2 (2008), 111.

bir riski tek tarafın üstlenmesi taraflar arasındaki dengeyi bozan bir unsurdur. Böylece kanun koyucu karşısında ahde vefa ile adalet kaideleri çatışır. Bu ana prensipleri uzlaştırabilme adına hukukta birçok hukukî formül ve doktrinler ortaya atılmıştır.⁷⁰

Modern hukukta bu konu daha çok “beklenmeyen hal nazariyesi” veya “sözleşmenin uyarlanması teorisi”, “mücbir sebep”, “aşırı ifa güçlüğü” gibi başlıklar altında işlenmiştir.⁷¹ Klasik fıkıh eserlerinde müstakil bir başlık altında bu durum incelenirse de bu kavramların iz düşümleri fıkıh kitaplarında çeşitli meselelerde görülmektedir.

İslam hukukunda doğal afetler gibi risklerin, akdin kuruluşundan önce ve sonra akde etkisi bulunduğu görülmektedir. Henüz olgunlaşmamış meyvenin satımının yasaklanması akdin kuruluşundan önce beklenmeyen halin akde etkisinin olduğunu gösteren bir örnektir. Buna göre muhtemel niza, akit öncesinde yasaklama yoluna gidilerek önlenmiştir. Meyve olgunlaşmaya başladıktan sonra risklerin azalmasıyla yasaklama ortadan kalkmıştır.⁷²

Bu konuda karşımıza çıkan bir diğer örnek henüz teslim alınmayan aynı bir malın müşteri tarafından satılması meselesidir. Hanefiler ve Hanbelilere göre müşteri, taşınmaz bir malı teslimden önce satabilirken yiyecek gibi menkul bir malı satamaz. Onların bu görüşlerinin temelinde taşınmazların doğal afet gibi hadiselerle yok olma riskinin olmaması, buna karşın menkul malların herhangi bir şekilde telef olma riskinin bulunmasıdır.⁷³ Mâlikilerde gıda maddesinin satışı caiz değildir.⁷⁴ Şâfiilere göre taşınmaz olsun veya olmasın malın teslimden

70 Tile, *Aşırı İfa Güçlüğü*, 18; Hale Şahin, *Mücbir Sebep Nedeniyle Borcun İfa Edilememesi* (Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 33.

71 Fikret Eren, *Borçlar Hukuku: Genel Hükümler* (İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, 2009), 518; Kıyılık, *Doğal Afetler*, 34, 75, 76; Tufan Öğüz vd., *Borçlar Hukuku* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2015), 148; Şahin, *Mücbir Sebep*, 34, 35, 38; Acar, “Aşırı İfa Güçlüğü”, 112.

72 Şâfiî, *Ümm*, 3: 47; Sahnun, *el-Müdevvene*, 3: 61; Mâverdi, *el-Hâvî*, 5: 190; Serahsî, *el-Mebsût*, 30: 135; Nemerî, *el-Kâfi*, 2: 654; İbn Rüşd el-Ced, *Beyân*, 1988, 2: 478; İbn Rüşd, *Bidâye*, 3: 168; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 2: 506; el-Makdisî, *el-Kâfi*, 2: 44; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 2: 7; Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik*, 4: 113; Kıyılık, *Doğal Afetler*, 161.

73 Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî (ö. 189/805) Şeybânî, *el-Hucce alâ Ehli'l-Medîne*, thk. Mehdi Hasan el-Keylani el-Kadiri (Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1403), 2: 706; Serahsî, *el-Mebsût*, 12: 163; 13: 9; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 4: 83, 86; Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukahâ*, 2: 111; Kâsânî, *Bedâi'*, 5: 307; el-Makdisî, *el-Kâfi*, 2: 183; Kıyılık, *Doğal Afetler*, 161-162.

74 İbn Rüşd, *Bidâye*, 3: 163; Karâfi, *ez-Zehîra*, 4: 470.

önce satılması caiz değildir.⁷⁵ İslam hukukçuları tarafından konunun bu şekilde incelenmesi ve görüş beyan edilmesi onlara göre doğal afet gibi risklerin akit öncesinde akdi etkileyebileceğini göstermektedir.

İslâm hukukçuları akit öncesi olduğu gibi akit sahih olarak kurulduktan sonra meydana gelebilecek bir takım doğal afet risklerini ele almış, muhtemel nizayı risk gerçekleşmeden önce çözüme kavuşturmaya çalışmışlardır. Bunların başında câiha konusu gelmektedir. Câiha ıstılahi olarak dolu, kuraklık, sel gibi öngörülemeyen ve önüne geçilemeyen doğal afetlerdir. İslam hukukçuları, dalındayken veya tarladayken satılan henüz müşterinin teslim almadığı ve doğal afete maruz kalan mebî' konusunda "vad'ü'l-cevâih" yöntemine başvurulup başvurulmayacağı konusunda tartışmışlardır. "Vad'ü'l-cevâih" ise müşterinin ödeyeceği semende zarar oranınca indirim yapılmasını ifade eden bir kavramdır.⁷⁶

Hânefi ve Şâfiîler, câiha neticesinde oluşan zararın müşterinin ödeyeceği bedelden düşülmesini kabul etmezken Mâlikî ve Hanbelîler birtakım şartlarla müşterinin alacağından düşülebileceğini savunmaktadırlar. Mâlikîler "vad'u'l-cevâih" savunmakla kalmayıp konuyu "kitâbü'l-cevâih" başlığı altında müstakil olarak incelemektedirler.⁷⁷

"Vad'ü'l-cevâihi" kabul eden İslam hukukçuları kolaylık ile ilgili ayetleri (Bakara, 2/185; Nisâ, 4/29) ve "Resulullâh vad'ü'l-cevâihi emretti" hadisini delil getirmektedir. "Vad'ü'l-cevâihi" kabul etmeyen İslâm hukukçuları ise ilgili ayetlerin doğrudan konuya delalet etmediğini, hadisteki emrin ise nedb ifade ettiğini söylemektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in aksini gösteren uygulamalarını delil getirmektedirler.⁷⁸

75 Şâfiî, *Ümm*, 3: 70; Mâverdi, *el-Hâvi*, 5: 137; 6: 318; Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el- Gazzâlî, *el-Vasîfî fi'l-Mezheb*, 3: 148; Muhammed b. Ahmed b. 'Alî b. 'Abdulhâlik el-'Asyûfi eş-Şâfiî 'î el-Minhâci, *Cevâhiru'l-'Ukûd* (Beyrut: y.y., 1417/1996), 1: 52.

76 Kıylik, *Doğal Afetler*, 132; Ali Bardakoğlu, "Câiha", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/26.

77 Şeybânî, *el-Hucce*, 2: 544; Şâfiî, *Ümm*, 3: 43; Sahnun, *el-Müdevvene*, 3: 581; Ebû İbrâhîm İsmâil b. Yahyâ b. İsmâil el-Mısri el-Müzenî, *Muhtasarü'l-Müzenî* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1990), 8: 178; Mâverdi, *el-Hâvi*, 5: 205; el-Makdisî, *el-Kâfi*, 2: 45; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 4: 80; İbn Rüşd el-Ced, *Beyân*, 1988, 12: 102; İbn Rüşd, *Bidâye*, 3: 202; Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Musa Hanefî Aynî, *el-Binâye fi Şerhi'l-Hidâye* (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 3: 431; Kıylik, *Doğal Afetler*, 139.

78 Şeybânî, *el-Hucce*, 2: 544; Sahnun, *el-Müdevvene*, 3: 581; Mâverdi, *el-Hâvi*, 5: 206; Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelûsî İbn Rüşd el-Ced, *el-Mükaddemâtü'l-Mühimmât* (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1988), 2: 538; İbn Rüşd el-Ced, *Beyân*, 1988, 17: 420; İbn Rüşd, *Bidâye*, 3: 202; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Mecmû Şerhu'l-Mühezzeb* (Dâru'l-Fikr, ts.), 13: 90; el-Makdisî, *el-Kâfi*, 2: 45; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 4: 80; Karâfi, *ez-Zehira*, 5: 213; Detaylı bilgi için bkz: Kıylik, *Doğal Afetler*, 139-152.

3.2. Tesadüfilik Derecesindeki Riskler

İslâm hukuk literatüründe tesadüfilik derecesindeki risklerin akdi ifsat veya iptal ettiği görülmektedir. Bu konuda kumar ve garar yasağı olmak üzere iki temel yasak karşımıza çıkmaktadır. Kumar, tesadüfilığe bağlı olarak salt kazanç ile salt kayıp arasında giden sıfır toplamı bir oyundur. Gararlı akitler ise akdin kuruluşunda tesadüfilik barındıran veya bedellerin teslim edilebilirliği, niteliği veya vadesinde aşırı belirsizlik içeren satım sözleşmeleridir. Öyle ki özellikle akit konusunun varlığında bulunan aşırı risk bu akdi kumarla eşdeğer hale getirmektedir. Örneğin, kaçak bir hayvanın satımında satıcı/satıcıya hayvanın hiç bulunamama riskine karşılık çok düşük bir fiyat teklif etmektedir/edilmektedir. Hayvan bulunduğu satıcı çok büyük zarar ederken bulunmadığında müşteri hiçbir kazanç elde etmemektedir. Her iki taraf da kumardaki gibi salt kazançla salt kayıp arasındadır. Kaçak hayvanın satımında hayvanın bulunması neticesinde müşteri normalden ucuza almış olacak iken bulunmaması durumunda satıcı olmayan bir şey karşılığında ücret alacaktır. Her halükârda bu satım akdinde kaybeden bir taraf bulunmaktadır. Bu durumu İbn Teymiye, kaybedenin “sen bana kumarda galip geldin” (قمرتني) sözüyle anlatmaktadır. Bir tarafın kazancı diğer tarafın kaybına bağlıdır. Bu durum ise tesadüfilik derecesindeki risklerin ayrıca bir tarafa zarar vermek anlamına geldiğini ve denkliği bozduğunu göstermektedir.⁷⁹

Sonuç olarak kumar ve gararın risk ile olan ilişkisi onların tesadüfilik denebilecek ölçüde risk taşımasından kaynaklandığı görülmektedir. Dolayısıyla akit konusunun tesadüfilik derecesinde risk içermesi veya akdin hükmünün tesadüfilik derecesindeki risklere bağlanması cumhura göre kumar veya garar olarak değerlendirildiğini, meşru kabul edilmediğini, haksız kazanca sebep olduğunu söyleyebiliriz.

Şunu da belirtmek gerekir ki riski teminat altına alan akitleri, garar ve kumar olarak nitelenen akitlerden ayırmak gerekir. Gararlı akdin konusu varlık açısından riskli bir ayn olması ve bu ayna karşılık bir bedel ödenmesi akdi bir nevi kumar yapmaktadır. Bu bedele karşılık hiçbir şey alınmayabilir. Ancak teminat akitleri, netice itibariyle riske bağlanan bir edim olsa bile akit konusu riskli bir varlık değil teminatıdır. Bundan dolayı her rizikolu akdin haksız kazanç veya kumar olarak değerlendirilmemesi gerekir. Her iki tip akit rizikolu akit olsa bile gayeleri ve akit konusu açısından birbirinden farklıdır.

⁷⁹ İbn Teymiye, *el-Fetâvâ*, 4: 16.

3.3. Denkliği Bozan Tek Tarafın Üstlendiği Riskler (Faiz)

Faiz, naslarda ve İslam hukuku kaynaklarında “ribâ” kavramıyla ifade edilmektedir. Ribâ ise sözlükte “artma, ziyade olma, çoğalma” gibi anlamlara gelmektedir.⁸⁰ Bir fıkıh terimi olarak ise “verilen borç karşılığında veya muâvazât akitlerinde karşılığı ve şer’î bir dayanağı olmayan önceden miktarı belirlenmiş fazlalık”⁸¹ olarak tanımlanmaktadır.⁸²

Ribâ, Kur’an, sünnet ve icmâ ile yasaklanmıştır. Kur’an’da yedi yerde geçen ribâ, mahiyeti ilgili açıklamaya gidilmeksizin “kat kat ribâ yemeyin” (Ali İmrân, 3/130), “Oysa Allah, alışverişi helal, ribâyı haram kıldı” (Bakara, 2/275), “... artsın diye verdiğiniz ribâ, Allah katında artmaz...” (Rum, 30/39) şeklinde doğrudan yasaklanmıştır. Ribânın “elif-lam” takısıyla ifade edilmesi ise ribânın nüzul ortamında bilinen bir şey olduğunu göstermektedir. Buna göre haram olan ribâ, nesie ribâsı ile fazlalık ribâsı olarak anlaşılmıştır. Fazlalık ribâsı, karz akdinde veya diğer muâvazât akitlerinde istenen karşılıksız fazlalığı ifade ederken nesie ribâsı aynı cins malların vadeli mübadelesi sonucu oluşan vade faizini ifade etmektedir. Câhiliye döneminde fazlalık ribâsı, borcun geri ödemesinde istendiği gibi vadesinde ödenmeyen borçlara verilen ek süre karşılığında da istenmektedir.⁸³

Meşru olmayan riskleri dolaylı veya doğrudan inceleyen çalışmalar, faizi meşru olmayan bir risk türü olarak zikretmektedir. Aslında faiz, fazlalığı alan taraf için risksizliği ifade ederken faiz veren için tek taraflı bir risk üstlenmeyi ifade eder. Bu ise akitte bulunan denklik veya eşitlik şartını bozan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸⁴

Faizli bir karz akdinde borç veren kişi, kredi riski dışında hiçbir risk üstlenmemektedir. Hiçbir risk üstlenmemesine, herhangi bir ürün ortaya koymamasına rağmen kâr elde etmektedir. Borç alan kişi ise aldığı miktarı aynen ifa etse bile fazlasını ödemek zorundadır. Dolayısıyla faizli işlemin bizatihi kendisiyle kayıp riski

80 “r.b.y” md Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-Luğa*, thk. Muhammed İvaz (Beyrut: Dâru İhyâi'l-Türâsi'l-Arabî, 2001), 15: 195; “r.b.y” md İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, 14: 304.

81 Onur, *Rizikolu Akitler*, 69.

82 Serahsî, *el-Mebsût*, 8: 5; Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukahâ*, 2: 25; Ebü'l-Hüseyn Yahyâ b. Ebi'l-Hayr b. Sâlim b. Es'ad el-Yemânî el-İmrânî, *el-Beyân fî Mezhebi'l-İmâmî's-Şâfiî* (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2000), 5: 163; Nevevî, *el-Mecmû*, 10: 70; İbn Müflih, *Kitâbü'l-Furû*, 4: 135; et-Tecvîrî, *Mevsûatü'l-Fıkhi'l-İslâmî*, 3: 470.

83 Serahsî, *el-Mebsût*, 8: 5; Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukahâ*, 2: 25; el-İmrânî, *el-Beyân*, 5: 163; Nevevî, *el-Mecmû*, 10: 70; İbn Müflih, *Kitâbü'l-Furû*, 4: 135; et-Tecvîrî, *Mevsûatü'l-Fıkhi'l-İslâmî*, 3: 470.

84 Muhammed Bakır es-Sadr, *İktisâdîinâ* (Beyrut: Dâru't-Teâruf, 1408), 603; Onur, *Rizikolu Akitler*, 71; Üveyda, *Nazariyyetü'l-Muhâtara*, 128.

kesindir. İşte faizde taraflardan birinin hiçbir risk üstlenmemesi ve risk-menfaat denkleğinin bozulması faizin haramlık gerekçelerinden biri olarak zikredilmektedir.⁸⁵

Faizi, riskin meşruiyeti ile ilişkilendirenler, meşru akitleri faizli işlemlerden ayıran en büyük unsur olarak riski görmektedir. Faizli işlemlerin meşruiyetini risk unsuru üzerinden tartışmaktadırlar. Akitlerde her iki taraf kâr-zarar riski üstlenirken faizli işlemlerde tek taraf risk üstlenir. Faiz alan tarafın aldığı fazlalık ne damân (risk üstlenme) ne de bir emeğin karşılığıdır. Bu görüş sahipleri faizin, “mahrum kalınan kâr”a karşılık olduğu şeklindeki yaklaşıma itiraz etmektedirler. Onlara göre “mahrum kalınan kâr” gerçekte mevcut olmayan bir zarara karşılıktır. Gerçekte mevcut olmayan bir zarara göre ise karşılık alınamaz.⁸⁶

İbn Teymiye’ye göre fasit veya batıl akitlerin tamamı, “birbirinizin mallarını batıl yolla yemeyin” (Bakara, 2/188) ayetine dayanmaktadır. Ribâ ve meysir konusundaki ayetler bu ayetin tefsiridir. Ribâ ve meysirin her ikisi de taraflardan birine risk merkezli olarak haksız kazanç sağlamaktadır. Ribâda risk bulunmamasından kaynaklı haksız kazanç varken kumarda tesadüfilik derecesinde risk bulunmasından kaynaklı haksız kazanç vardır. İbn Teymiye’ye göre bütün yasaklanmış akitler bu iki fesad sebebinin altında toplanabilir.⁸⁷ Sonuç olarak kumar ve faizin her ikisi de denkleği bozan unsurlardır ve taraflardan birine İbn Teymiye’nin ifadesiyle zulüm edilmesi anlamına gelmektedir.⁸⁸

SONUÇ

Riskin meşruiyetine değinen eserlerin, kitap, sünnet, aslı ibaha ilkesi ve maslahat gibi delilleri öne sürdüğü görülmektedir. İlgili ayet ve hadislerin doğrudan delaleti bulunmadığından dolayı riskin meşruiyeti hakkında asıl delillerin ıstışhab ve maslahat olduğu anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili yasaklayıcı bir delilin bulunmayışı ve toplumun riskli akitlere ihtiyaç duyması riskin en temel meşruiyet dayanağı olduğunu söyleyebiliriz.

Üç çeşit meşru riskin olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan ilki meşru kabul edilen akitlerdeki risklerdir. Piyasa riski gibi bir takım risklerin bulunmasına rağmen ilgili akitlerin meşru kabul edildiği görülmektedir. Dolayısıyla bu risklerin de meşru olduğundan söz etmek gerekir. İkinci meşru risk çeşidi ise toplumun ihtiyaç duyduğu, yasaklandığı takdirde topluma zarar verecek nitelikte bulunan akitlerdeki risklerdir. Son olarak taraflarca paylaşılan ve denkleği bulunan

85 es-Sadr, *İktisâdünâ*, 603.

86 Onur, *Rizikolu Akitler*, 71; Üveyda, *Nazariyyetü'l-Muhâtara*, 128, 129.

87 İbn Teymiye, *el-Fetâvâ*, 1: 154; 4: 16, 62.

88 İbn Teymiye, *el-Fetâvâ*, 1: 154; 4: 16, 62.

risklerin, meşru olduğu görülmektedir.

Akdi iptal veya ifsat eden risklere gelince onların, üç temel başlıkta toplandığı tespit edilmiştir. Bunlar, nizaya sebep olan riskler, tesadüfîlik derecesindeki riskler ve denklîği bozan risklerdir. Bu risk unsurlarından birini veya ikisini taşıyan akitlerin İslâm hukuk literatüründe fasit veya batıl olarak nitelendirildiği görülmüştür.

EK BEYAN / DECLARATION

Makalenin tüm süreçlerinde İLSAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

In all processes of the article, İLSAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

Acar, Hakan. “Unidroit ve Avrupa Borçlar Hukuku Prensipleri Işığında Aşırı İfa Güçlüğü”. *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 12/1-2 (2008).

Aktan, Hamza. “Damân”. *DİA*. 8/450-453. İstanbul: TDV, 1993.

Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Musa Hanefî. *el-Binâye fi Şerhi'l-Hidâye*. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.

Bardakoğlu, Ali. “Câiha”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/26-27. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Burhânüddîn İbn Müflih, Ebû İshâk Burhânüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Abdillâh er-Râmînî ed-Dımaşkî. *el-Mübdi' fi Şerhi'l-Mukni'*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî. *es-Sihâh Tâcü'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye*. 1-6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlim lil-Melâyîn, 1987.

- Çeker, Orhan. *İslâm Hukukunda Akidler*. Konya: Tekin Kitabevi, 2014.
- Dannecker, Gerhard. "Risk and Criminal Law". *Risk and The Law*. ed. Gordon R. Woodman - Diethelm Klippel. London ; New York: Routledge-Cavendish, 2009.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.
- Eren, Fikret. *Borçlar Hukuku: Genel Hükümler*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, 11. baskı, Tıpkı basım., 2009.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed el-. *Tehzîbü'l-Luğa*. thk. Muhammed İvaz. 1-8 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi'-Türâsi'l-Arabî, 1. Basım, 2001.
- Frowe, Helen. "Risk Imposition and Liability to Defensive Harm". *Criminal Law and Philosophy*. <https://doi.org/10.1007/s11572-021-09588-3>
- Güney, Necmeddin. *Satım Akdi Özelinde İslam Borçlar Hukukunda Ğarar*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013. (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi). <http://ktp2.isam.org.tr/detayilhtezt.php?navdil=tr&tidno=1898&tarama=garar>
- Güney, Necmettin. "İslam Borçlar Hukukunda Satım Akdinin Konusua Dair Cehâlet ve Akde Etkisi". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 16 (2010).
- Hamîs, Abdurrahman b. Abdurrahman b. İbrahim el-. *el-Muhâtara fi'l-Mu'amelâti'l-Mâliyyeti'l-Mu'âsıra*. Suudi Arabistan: Camia el-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1432.
- Hansson, Sven Ove. "Risk". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2018 Edition)*. ed. Edward N. Zalta. Amerika: Stanford University, 2018. <https://plato.stanford.edu/archives/fall2018/entries/risk/>
- Heyet. *Mevsûatü'l-Fıkhiyye el-Kuveytiyye*. Kuveyt: Dâru's-Selâsil, 1404.
- Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el- Gazzâlî. *el-Vasît fi'l-Mezheb*. Kahire: Dâru's-Selâm, 1417.
- İbn Abdüsselâm, Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebi'l-Kâsım es-Sülemî ed-Dımaşkî. *Kavâidü'l-Ahkâm fi Mesâlihü'l-Enâm*. Kahire: Mektebetü Külliyyâti'l-Ezheriyye, 1414.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî. *Mekâyisü'l-Lüğa*. thk. Abdusselam Muhammed Harun. 1-6 Cilt. Dâru'l-Fikr, 1979.

İbn Kayyim, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî. *el-Fürûsiyye*. 1-5 Cilt. Suudi Arabiştan: Dâru'l-Endülüs, 27. Basım, 1993.

İbn Kayyim, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî. *Zâdü'l-Me'âd fî Hedyi Hayri'l-İbâd*. 1-5 Cilt. Beyrut/Kuveyt: Müessesetü'r-Risale/Mektebetü'l-Menâri'l-İslâmiyye, 27. Basım, 1994.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî. *el-Muğnî*. 1-10 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Kâhire, 1968.

İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-Arab*. Kahire: Dâru'l-Ma'rife, 1119.

İbn Müflih, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Müflih b. Muhammed el-Makdisî er-Râmînî. *Kitâbü'l-Furû'*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 11 Cilt. y. y.: Müessesetü'r-Risale, 2003.

İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî. *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Müktesid*. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2004.

İbn Rüşd el-Ced, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî. *el-Beyân ve't-Tahsil ve's-Şerh ve't-Tevcih ve't-Ta'lîl li Mesâilü'l-Müstahrece*. thk. Muhammed Hâcî vd. 20 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmi, 2. Basım, 1988.

İbn Rüşd el-Ced, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî. *el-Mükaddemâtü'l-Mühimmât*. 20 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmi, 2. Basım, 1988.

İbn Teymiye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî. *Câmi'u'l-Mesâ'il*. 1-6 Cilt. Dâru Âlemi'l-Fevâid, 1. Basım, 1422.

İbn Teymiye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî. *el-Fetâva'l-Kübrâ*. 1-6 Cilt. Daru'l-Kütübi'l-İlmiye, 1987.

İbn Teymiye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî (ö. 728/1328). *el-Müşedrek alâ Mecmûu Fetâvâ Şeyhu'l-İslâm*. 1-5 Cilt, 1418.

İbnü'l-Hâc el-Abderî, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed. *el-Medhal*. y. y.: Dârü't-Türâs, t. y.

İmrânî, Ebü'l-Hüseyn Yahyâ b. Ebi'l-Hayr b. Sâlim b. Es'ad el-Yemânî el-. *el-Beyân fî Mezhebi'l-İmâmi's-Şâfiî*. Cidde: Dârü'l-Minhâc, 2000.

İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-. *ez-Zerîa ilâ Mekârimi's-Şerîa*. Kahire, 1428.

Jakobs, Günther. *Strafrecht, allgemeiner Teil: die Grundlagen und die Zurechnungslehre: Lehrbuch*. Berlin ; New York: W. de Gruyter, 2., Neubearbeitet und erw. Aufl., 1991.

Karâfi, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mısrî el-. *ez-Zehîra*. thk. Muhammed Hâcî vd. 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1994.

Kâsânî, Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b Mes'ud b Ahmed. *Bedâiü's-Sanâi' fî Tertibi's-Serâi'*. 7 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiye, 2. Basım, 1986. <http://ktp2.isam.org.tr/detayzt.php?navdil=tr&idno=17437&wYazarlar=kasani>

Kıyılık, Mustafa Harun. *İslâm Borçlar Hukukunda Doğal Âfetlerin Akitlere Etkisi*. Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2016. (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi).

Leibholz, Gerhard. "Hukukun Gayesi". çev. Yavuz Abadan. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 3 (06 Eylül 2011), 515-533.

Luhmann, Niklas. *Risk: A Sociological Theory*. Boca Rotan: Routledge, 2002.

Lupton, Deborah. *Risk*. New York: Routledge, 2. Basım, 2013.

Makdisî, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-. *el-Kâfi fî fikhi'l-İmâm Ahmed*. y. y.: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiye, 1994.

Markandya, Anil vd. *Dictionary of Environmental Economics*. London: Earthscan Publications, 2001.

Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-. *el-Hâvi'l-Kebîr fî Fikhi Mezhebi'l-İmâmi's-Şâfiî*. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 1999.

Mevsilî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-. *el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Halebî, 1937.

Mısrî, Refik Yûnus el-. *Usûlü'l-İktisâdi'l-İslâmî*. Dimeşk: Dârü'l-Kalem, 1431.

Minhâcî, Muhammed b. Aḥmed b. 'Alî b. 'Abdulhâlik el-'Asyûṭî eş-Şâfî'î el-. *Cevâhiru'l-'Uḫûd*. Beyrut: y.y., 1417/1996.

Müzenî, Ebû İbrâhîm İsmâîl b. Yahyâ b. İsmâîl el-Mısrî el-. *Muhtasarü'l-Müzenî*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1990.

Nefrâvî, Ahmed b Guneym(1126/1715) en-. *el-Fevâkihü'd-devânî şerhi alâ risâleti İbn Ebî Zeyd el-Kayrevanî*. y. y.: Dârü'l-Fıkr, 1995.

Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-. *el-Kâfî fî Fikhi Ehli'l-Medîne*. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Riyâdî'l-Hadîs, 1980.

Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-. *el-Mecmû Şerhu'l-Mühezzeb*. Dâru'l-Fıkr, ts.

Onur, Mehmet. *İslam Borçlar Hukukunda Risk Teorisi ve Rizikolu Akitler*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2017. (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi).

Öğüz, Tufan vd. *Borçlar Hukuku*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2015.

Râfî'î, Ebû'l-Kâsım 'Abdulkerîm b. Muhammed b. 'Abdulkerîm el-Kazvîni er-. *Fethu'l-'Azîz bi Şerhi'l-Vecîz = eş-Şerhu'l-Kebîr*. b.y.: y.y., ts.

Sadr, Muhammed Bakır es-. *İktisâdünâ*. Beyrut: Dârü't-Teâruf, 20. Basım, 1408.

Sahnun, Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb et-Tenûhî (ö. 240/854). *el-Müdevvene*. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiye, 1994.

Semerkandî, Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-. *Tuhfetü'l-Fukahâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 1994.

Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-. *Usûlü's-Serahsî*. 1-2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 2015.

Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî (ö. 483/1090). *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Daru'l-Marife, 1993.

Şâfî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfî. *el-Ümm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1990.

Şahin, Hale. *Mücbir Sebep Nedeniyle Borcun İfa Edilememesi*. Ankara: Ankara

Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Şâtîbî, Ebû İshâk İbrâhim b. Mûsâ b. Muhammed el-Gırnâtî. *el-İ'tisâm*. Suudi Arabiistan, 1412.

Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî (ö. 189/805). *el-Hucce alâ Ehli'l-Medîne*. thk. Mehdi Hasan el-Keylani el-Kadiri. 4 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 3. Basım, 1403.

Tecvîrî, Muhammed b. İbrahim b. Abdullah et-. *Mevsûatü'l-Fıkhî'l-İslâmî*. y. y.: Beytü'l-Efkâri'd-Düveliyye, 1430.

Tile, Latif. *Uyarlama Sebebi Olarak Aşırı İfa Güçlüğü*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Doktora Tezi, 2018.

Ülker, Gürkan. *Sosyolojik Hukuk İlimi*. Ankara: Ajans Türk Matbaası, 1961.

Ünver, Yener. *Ceza Hukukunda İzin Verilen Risk*. İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 1996.

Üveyda, Adnan Abdullah Muhammed. *Nazariyyetü'l-Muhâtara fi'l-İktisâdi'l-İslâmî*. Beyrut: Mektebetü't-Tevzî fi'l-'Alemlî'l-Arabî, 1. Basım, 1431.

Zeylaî, Fahreddin Osman b Ali b Mihcen. *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik*. Kahire: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1313.

Zuhaylî, Vehbe. *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletühû*. Suriye: Dârü'l-Fıkr, 12. Basım, t. y.